

KOŚCIÓŁ W OKOWACH

APARAT REPRESJI WOBEC KOŚCIOŁA W LATACH 1944-1956

terytorium
obecnej diecezji sandomierskiej

Pod redakcją
Mariusza Krzysztofińskiego
ks. Józefa Mareckiego
Ks. Bogdana Stanaszka

Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Wydawnictwo WAM

Kraków 2012

Wstęp

W dniach 4-5 grudnia 2007 r. odbyła się w Sandomierzu konferencja naukowa poświęcona działaniom aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego na obecnym terytorium diecezji sandomierskiej. Jej inicjatorem był ówczesny biskup sandomierski, a obecnie metropolita szczecińsko-kamieński abp dr hab. Andrzej Dzięga, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Zwrócił się on do dr. hab. Janusza Kurtyki, prezesa Instytutu Pamięci Narodowej, z propozycją podjęcia wspólnych badań nad dziejami Kościoła sandomierskiego w okresie zniewolenia komunistycznego. Inicjatywa została przyjęta przychylnie, a w jej realizację włączyły się Oddziały IPN w Krakowie i Rzeszowie. Koordynatorami projektu zostali: dr Mariusz Krzysztofiński (IPN Oddział Rzeszów), ks. prof. dr hab. Józef Marecki (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, IPN Oddział Kraków) oraz ks. prof. dr hab. Bogdan Stanaszek (odpowiedzialny za organizację konferencji z ramienia biskupa sandomierskiego). Oprócz historyków zatrudnionych w IPN w pracach badawczych uczestniczyli również przedstawiciele środowisk kościelnych, reprezentujący Wyższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu oraz Wyższe Seminarium Duchowne w Radomiu.

Inicjatywa zorganizowania konferencji zrodziła się w okresie trwania medialnej dyskusji związanej ze wzmożonym zainteresowaniem udostępnianymi przez IPN materiałami wytworzonymi przez aparat represji Polski *ludowej*. W wielu diecezjach powołano wówczas komisje, które miały zbadać problem inwigilacji Kościoła przez Służbę Bezpieczeństwa i kontakty z nią części duchowieństwa. Idea, która legła u podstaw zorganizowania konferencji, wpisywała się w nurt tych zainteresowań. Zamierzano ukazać szeroki kontekst dziejów Kościoła w czasach komunistycznych i działań aparatu bezpieczeństwa podejmowanych przeciwko niemu. Pojawił się jednak istotny problem metodologiczny – podejmując badania, historycy zasadniczo powinni uwzględniać dawne granice administracyjne (zarówno kościelne, jak państwowe) – tymczasem te uległy diametralnej zmianie. Obecne terytorium diecezji sandomierskiej od 1992 r. obejmuje tereny wchodzące dawniej w skład diecezji sandomierskiej, przemyskiej, lubelskiej i tarnowskiej. Obszar ten przynależał do trzech województw: kieleckiego, rzeszowskiego i lubelskiego, w których działały niezależne od siebie struktury bezpieki i tzw. administracji wyznaniowej. Z jednej strony, utrudniało to realizację projektu, ale z drugiej pozwalało na podjęcie próby porównania metod działania lokalnych władz, skali represji i oporu środowisk kościelnych. Inna sprawa,

że precyzyjne wskazanie owych różnic jest trudne i wymaga dalszych badań, uwzględniających w większym stopniu specyfikę i mentalność mieszkańców, będącą pozostałością różnych tradycji, sięgających czasów zaborów. Biorąc pod rozwagę wszystkie wymienione kwestie, organizatorzy konferencji, a zarazem redaktorzy niniejszego tomu, przyjęli rozwiązania stosowane również w historiografii zachodnioeuropejskiej, tzn. ramy terytorialne badań określone zostały na podstawie granic współczesnych, w tym wypadku diecezji sandomierskiej. Zgodnie z przyjętą koncepcją, badaniami postanowiono objąć działalność Urzędów Bezpieczeństwa w poszczególnych powiatach. Nie udało się jednak zrealizować tego do końca – zabrakło chętnych do opracowania wspomnianej problematyki w odniesieniu do PUBP w Kolbuszowej i PUBP w Stalowej Woli¹.

Konferencja sandomierska stała się inspiracją dla dalszych badań, których owocem jest niniejsza publikacja. Mamy nadzieję, że okaże się ona ważnym krokiem zmierzającym do poznania i upamiętnienia dziejów Kościoła katolickiego w okresie zniewolenia komunistycznego. Udział w projekcie wielu autorów znalazł odzwierciedlenie w zamieszczonych w zbiorze artykułach, które są zróżnicowane objętościowo i merytorycznie, co po części odpowiada stanowi badań – odmiennemu dla poszczególnych obszarów obecnej diecezji sandomierskiej.

Uczestnicy projektu starali się przeprowadzić szeroką kwerendę archiwalną, docierając do materiałów zgromadzonych w archiwach państwowych i kościelnych, choć z oczywistych względów zasadnicze znaczenie miały dokumenty przechowywane w IPN. Korzystano też z dostępnych opracowań. Diecezja sandomierska ma dobrze udokumentowaną i obszerną monografię swoich dziejów w latach 1945-1967, publikacje poświęcone biskupom Janowi Kantemu Lorkowi i Piotrowi Gołębiowskiemu oraz liczne artykuły, których autorem jest ks. Bogdan Stanaszek². Relacje państwo – Kościół w województwie kieleckim w latach 1945-1956 omawia Ryszard Gryz³. Publikacje te nie dotyczą jednak przynależnych dziś do diecezji sandomierskiej dekanatów położonych po prawej stronie Wisły. Powojenne dzieje diecezji przemyskiej w dalszym ciągu czekają na całościowe opracowanie. Pomocne w tym będą publikacje książkowe ukazujące działalność komunistycznej bezpieki na terenie powiatów przemyskiego, łańcuc-

¹ Jeden z autorów wycofał się z projektu w przededniu konferencji.

² B. Stanaszek, *Usunąć biskupa! Władze PRL wobec ordynariusza diecezji sandomierskiej Jana Kantego Lorka*, Sandomierz 2004; tenże, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej w latach 1945-1967*, t. 1: *Problematyka personalno-organizacyjna*, Sandomierz 2006; t. 2: *Duszpasterstwo i laicyzacja życia społecznego*, Sandomierz 2006; tenże, „Wrogo ustosunkowany do naszego państwa”. *Biskup Piotr Gołębiowski w dokumentach komunistycznej bezpieki i władz wyznaniowych*, Sandomierz 2006; tenże, *Księża diecezji sandomierskiej więzieni przez władze komunistyczne po II wojnie światowej*, Rzeszów 2008.

³ R. Gryz, *Państwo a Kościół w Polsce 1945-1956 na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999.

kiego i brzozowskiego⁴. Charakter syntetyczny ma artykuł ks. Henryka Borcza dotyczący represji władz komunistycznych wobec diecezji przemyskiej. Autor ten opublikował także tekst o represjach wobec duchowieństwa dekanatu sanockiego⁵. Z kolei ks. Stanisław Nabywaniec zaprezentował dzieje Kościoła katolickiego w Bieszczadach⁶. Dwie książki poświęcone odpowiednio działalności UB i procesom pokazowym księży wydała Roksana Szczęch⁷. Autorką prezentującą działania bezpieki wobec Kurii przemyskiej jest Katarzyna Chmielowiec⁸. Na uwagę zasługują też opracowania o charakterze biograficznym dotyczące represjonowanego duchowieństwa⁹. Wymienione prace tylko w niewielkim stopniu odnoszą się jednak do dekanatów dawnej diecezji przemyskiej, które należą obecnie do diecezji sandomierskiej. Skromna jest literatura dotycząca dziejów diecezji lubelskiej i tarnowskiej w okresie stalinowskim; zasadniczo porusza ona kwestie związane z polityką władz wobec Kurii diecezjalnych i biskupów lub represji wobec duchowieństwa¹⁰.

Książkę, którą oddajemy do rąk Czytelników, otwierają artykuły prezentujące struktury oraz ludzi aparatu represji zwalczających Kościół katolicki. Piotr

⁴ D. Iwaneczko, *Urząd Bezpieczeństwa w Przemyśle*, Rzeszów 2004; P. Chmielowiec, *Urząd Bezpieczeństwa w Łańcucie 1944-1956*, Rzeszów 2006; tenże, *Urząd Bezpieczeństwa w Brzozowie 1944-1956*, Rzeszów 2008.

⁵ H. Borcz, *Represyjna polityka władz komunistycznych wobec diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1944-1956*, [w:] *Powiat przemyski w latach 1944-1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Przemyśl – Rzeszów 2006, s. 97-141; tenże, *Dekanat sanocki w latach 1944-1956*, [w:] *Powiat sanocki w latach 1944-1956*, red. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Rzeszów – Sanok 2007, s. 45-92.

⁶ *Męczennicy i świadkowie wiary. Represje komunistyczne wobec duchowieństwa na Rzeszowszczyźnie*, red. S. Nabywaniec, Rzeszów 2006; S. Nabywaniec, *Kościół rzymskokatolicki w Bieszczadach 1944-1989. Powrót – odbudowa – rozwój*, [w:] *Bieszczady w Polsce Ludowej 1944-1989*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2009, s. 247-278.

⁷ R. Szczęch, *Aparat bezpieczeństwa wobec księży Kościoła rzymskokatolickiego diecezji przemyskiej w latach 1944-1954*, Przemyśl 2006; też, *Zniszczyć „reakcyjny kler”. Procesy pokazowe osób współpracujących z oddziałem Jana Totha ps. „Mewa” przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Rzeszowie w latach 1949-1950*, Kraków 2009.

⁸ K. Chmielowiec, *Aparat bezpieczeństwa wobec Kurii biskupiej w Przemyśle w latach 1944-1965*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec Kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009, s. 254-281.

⁹ *Świadkowie wiary diecezji przemyskiej z lat 1939-1964*, red. W. Jedynak, S. Zygarowicz, Przemyśl 2001. Biogramy duchownych z różnych diecezji zawiera *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989. Pomordowani – więzieni – wygnani*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002; t. 2, red. J. Myszor, współprac. J. Żurek, Warszawa 2003; t. 3, red. J. Myszor, Warszawa 2006.

¹⁰ D. Gołaszewska-Chilczuk, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec biskupa lubelskiego Piotra Kałwy w latach 1949-1974*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec Kurii biskupich...*, s. 116-154; J. Marecki, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec kurii tarnowskiej w latach 1946-1959*, [w:] tamże, s. 354-387; K. Talarek, *Kapłani diecezji tarnowskiej aresztowani i więzieni przez władze komunistyczne w latach 1946-1955*, Tarnów 2010.

Chmielowiec ukazał sylwetki funkcjonariuszy rzeszowskiej bezpieki zaangażowanych w działalność antykościelną. Koresponduje z nim artykuł Moniki Komanieckiej, omawiający kadry bezpieki kieleckiej. Ich uzupełnieniem jest tekst Roberta Kuśnierza poświęcony funkcjonowaniu WUBP w Kielcach z siedzibą w Rytwianach. Kolejny blok artykułów dotyczy działań UB wymierzonych w centralne struktury diecezji oraz represji wobec duchowieństwa. Piszący te słowa przedstawił inwigilację Wyższego Seminarium Duchownego i Kurii biskupiej w Sandomierzu w latach 1944-1956. Z kolei ks. Józef Marecki zaprezentował działania UB/SB podejmowane wobec bp. Franciszka Jopa, sufragana sandomierskiego, a następnie wikariusza kapitulnego archidiecezji krakowskiej i ordynariusza diecezji opolskiej. Duchownym skazanym przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Kielcach i w Rzeszowie poświęcone są odpowiednio teksty autorstwa Ryszarda Śmietanki-Kruszelnickiego i Piotra Chmielowca. Ksiądz Piotr Tylec przedstawił represje UB wobec księży z dekanatu janowskiego (Janów Lubelski). Ostatnią część publikacji stanowią artykuły omawiające działalność powiatowych struktur bezpieki. Problem ten przedstawili: Roksana Szczęch (powiat opatowski), ks. Albert Warso (sandomierski), Mirosław Surdej (mieleccki), Katarzyna Kyc (tarnobrzeski), Bogusław Kleszczyński i Mariusz Krzysztofiński (niżański).

W imieniu zespołu redakcyjnego
ks. Bogdan Stanaszek